

1859 — 1877 — 1918

Egyesülés — a románok függetlensége és egysége

Egész dicsőséges történelmünk során — kezdve a Burebista által 2050 évvel ezelőtt létrehozott központosított dák államtól a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének jelenlegi szakaszáig — az ősoktól örökölt földön való egyesülés és egység eszméje hozzánk mindig is közel állott. Az országot, a nemzeti létet fenyegető nehéz időkben az állami egység helyreállítása és mindenáron való megvédelmezése mindig is alapvető „harcos téma” volt a románság számára. Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul és más, népfeltű és hazaszerető uralkodók hőstetteit halhatatlan dicsőség övezi, minthogy rendületlenül harcoltak az idegen betolakodók ellen, a román országok egyesítéséért, az állami függetlenség kivívásáért, az egységes román állam megalakításáért és megszilárdításáért.

1821 — 1848 — 1859 — 1877. Íme, nemzeti történelmünk négy nagy fordulópontja, amelyek ugyanakkor jelentős lépések a románok nagy álmának valóra váltásához vezető úton. „Egyetlen nemzet akarunk lenni — írta Bălcescu a múlt század derekán a *România viitoare* című folyóiratban —, egyetlen, erős és szabad, jogában és kötelességében a mi népünk és mások iránt, mert boldogságunkat akarjuk, és az emberiség keretében küldetés vár ránk. Egységünk dédelgetett álom volt, a mi vitéz uralkodóink és legnagyobb férfiaiunk álma, akik magukban testesítették meg népünk egyéniségét és gondolatát, hogy a világ előtt kinyilvánítsák. Ok ezért éltek, dolgoztak, szenvedtek és meghaltak.”

Az egyesülés akkor kezdett valósággá válni, amikor 1859 januárjában Alexandru Ioan Cuzát mindkét fejedelemségben uralkodóvá választották. Ennek a választásnak a napja — január 24. —, a Bălcescu emlegette dédelgetett álom valóra váltásához vezető úton aratott első győzelem napja tűzbetűkkel íródott be történelmünkbe. Ez a győzelem abból az egységtudatból fakadt, amely szüntelenül lelkesítette a román népet.

A modern román történelem alapvető, döntő jelentőségű eseményei, valamint az 1821-es és 1848-as forradalmak, az 1859-beli egyesülés, az 1877—1878-ban vívott függetlenségi háború, az egységes nemzeti állam kialakításának befejezése 1918-ban; a Románia állami függetlenségének elnyeréséhez és megszilárdításához szükséges keret. E szakaszokat a Román Kommunista Párt programja érthető módon az ország történelmének aranylépcsőire helyezi.

Megidézzük azokat az éveket, amikor a Román Kommunista Párt nehéz harcot vívott, sokszor igen-igen mostoha körülmények között, az ország egységének megőrzéséért és megszilárdításáért, függetlensége és önállósága érdekében. Az erőteljes hazafiság hány meg hány aranylapját írták azokban a nehéz időkben, milyen megpróbáltatásokat élt át, mennyi áldozatot hozott a román nép szorongatott helyzetében, amelybe azok a Románián kívül álló erők taszították, amelyek a számunkra legkedvesebb, a legelszántabbban védett kincsünkre törtek.

A kommunisták azonban össze tudták fogni a korabeli haladó szellemű társadalmi-politikai erőket, és fölvették a harcot a belső és külső fasizmussal, valamint a kívülről ellenünk irányuló, revánsra törő propagandával, nyílt akciókkal, az ország függetlenségét, önállóságát, területi épségét, a román nép egységét fenyegető veszéllyel szemben.

1944 augusztusa megnyitotta Románia számára az idegen uralom alóli végleges felszabadulás útját; ezen az úton válhatott valóra a román népnek az a törekvése, hogy szabad legyen és uralma sorsának, munkája gyümölcsének, javainak, hogy — az egész román föld lakóival együtt — egységesen tevékenykedhessen az ország szocialista és kommunista jövőjének megteremtésén; augusztus 23. ugyanakkor új korszak kezdetét jelentette hazánk történetében — a társadalmi és nemzeti igaz-

ságosság eszméje valóra váltásának korszakát, amelynek eljöveteleért az elődök számtalan nemzedéke harcolt; a Románia teljes függetlensége és önállósága kivívásának korszakát; annak a szent jognak az érvényesítését, hogy a román nép minden tekintetben gazda legyen saját hazájában. A valóságban a felszabadulás óta eltelt több mint 30 év mind-mind az egységünk, nemzeti függetlenségünk és önállóságunk megszilárdításának éve volt. A szabad és sorsa fölött rendelkező román nép megtanulta ezekben az esztendőkből, hogy a haza egységének védelme, bármilyen nehéz körülmények között is, az egész nép műve, és az is kell hogy legyen. Ez a felfogás kifejezi pártunk és népünk alapvető gondolkodásmódját, és fölismerjük benne Nicolae Ceaușescu elvtársnak, a párt főtitkáranak, Románia Szocialista Köztársaság elnökének magasan szárnyaló gondolatait.

A történelmi időbe helyezkedve, a szocializmus derűvel és sikerrel ostromolt mai magaslatain állva visszatekintünk kétezer éves múltunkra, és kegyelettel hajlunk meg mindazok előtt, akik bárcsak egy téglát is illesztettek annak az épületnek az alapjába, amelyet most emelünk a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése és Románia kommunizmus felé való haladásának előkészítése során, a Kárpátok mindkét oldalán élő egész románság egységének az alapjába.

A párt IX., X. és XI. kongresszusának határozatai, irányvonalai révén hazánk történelmének megannyi döntő jelentőségű mozzanata s ugyanakkor szilárd egységünk, függetlenségünk és önállóságunk ötvözője, valamint jövőnk kijelölésének alkalmá, szakaszhatára is.

A nagy történelmi lecke, amely újra megfogalmazódik számunkra ebben a centenáris esztendőben, kétségtelenül az a törekvés, hogy biztosítsuk népünk további fejlődését, a párt körül, a párt főtitkára körül kialakult megbonthatatlan politikai és erkölcsi egységet; az, hogy erősítsük az ország függetlenségét és önállóságát, ami egyedi életfeltétele nemcsak ama saját vágyunknak, hogy fejlett civilizációt hozunk létre, hogy megteremtsük itt az igazságosság, méltányosság és emberség társadalmát, hanem annak is, hogy értékes módon hozzájáruljunk az emberiség haladásához és civilizációjához, a népek és országok közötti béke, egyetértés és tisztelet győzelméhez is.

Ismeretes, hogy a történelem mindig is mérlegre tette az ősök valahány nemzedékét és személyiségét, minden eseményt és cselekedetet aszerint, hogy milyen mértékben járultak hozzá annak a társadalomnak a fejlődéséhez, amelynek szolgálatában állottak.

Mindazok, akik megérdemlik — s ezúttal azokról van szó, akik egész életüket a román népnek oly drága, előbb említett eszményekért áldozták —, a történelem elismerésében részesülnek; a mai és a holnapi nemzedékek viszont megértik a Román Kommunista Párt és főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs hívó szavát és annak értelmét, hogy fölkarolják és tovább fejlesszék mindazt, ami felemelő és hősi volt múltunkban, és eme felismerés szellemében határozottan fognak tevékenykedni, és kiérdemlik majd a történelem elismerését.

Gh. I. Ioniță

A munkásmozgalom és függetlenségünk kivívása (1877—1878)

Az állami függetlenség kivívása Románia történelmének egyik legjelentősebb eseménye. Az igazságos, fölszabadító háború nyomán elnyert függetlenség föltette a koronát arra a harcra, amelyet a nép századokon át vívott, hogy fölszabaduljon a török porta uralma alól. Amint a párt Programja hangsúlyozza: „A román hadseregnek a török birodalom elleni hősi harca eredményeként, népünknek, annak a népnek a szilárd szabadság- és függetlenségi akarata folytán, amely ismét bebizonyította hatalmas harcokétségét, a nemzeti függetlenség kivívása újabb erős lendületet adott az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének, mélyen kihatott Románia egész történelmi fejlődésére.”¹

Románia harca része volt a Balkán-félsziget népei általános nemzeti fölszabadító küzdelmének. Az 1877-ben kirobbant háború a balkáni népek törökellenes szabadságharcai nyomán keletkezett válság következménye volt. A Boszniában,

Hercegovinában és Bulgáriában kitört fölkelések, Szerbia és Montenegro portaelle-nes háborúja (1875—1876), a széles körű romániai függetlenségi mozgalom alapjá-
ban rázkódtatta meg a török birodalmat, olyannyira, hogy széthullása elkerülhetet-
lenné vált.

A cári birodalom fölismerete: nem szabad elszalasztania az alkalmat, hogy a
fegyverek erejével távolítsa el a Balkánról az oszmán uralmat, és megerősítse saját
helyzetét Európának ezen a táján. A cári kormány törökellenes intézkedése, noha
más érdekből fakadtak, végső soron segítséget nyújtottak a balkáni népeknek füg-
getlenségi harcukban. A két birodalom érdekeinek összeütközését Délkelet-Európa
népei saját törekvéseik előmozdítására használták fel.

E kedvező külpolitikai viszonyok közepette a román kormány, miután meg-
győződött arról, hogy az ország függetlensége csak fegyveres harc árán érhető el,
Oroszország szövetségét kereste, s évéért elvi megállapodásra jutott Livádiában
(Krim, 1876. szeptember 29.), majd írásbeli egyezséget kötött Bukarestben (1877.
április 4.), s ezek alapján az orosz kormány engedélyt kapott arra, hogy csapatai
a Balkán irányában áthaladjanak az ország területén, az orosz fél ugyanakkor kö-
telezte magát Románia területi épségének védelmére és politikai jogainak tiszte-
letben tartására. Az egyezmény II. cikkelye a következőket szögezte le: „Hogy semmi
zavaró körülmény vagy veszély ne származzék Romániára nézve abból, hogy te-
rületén orosz csapatok haladnak át, öfelségének, minden oroszok cárijának kormá-
nya kötelezettséget vállal a román állam belső törvényeiből és az érvényben levő
megállapodásokból következő politikai jogainak tiszteletben tartására és tartatá-
sára, valamint Románia jelenlegi területe integritásának biztosítására és megvé-
désére.”²

1877. április 12-én Oroszország hadat üzent Törökországnak. A román hadsere-
get már április 6-án mozgósították, hogy szükség esetén tartóztassa föl a Dunán át-
kelni szándékozó török seregeket. Április 29-én a képviselőház kimondata a hadiál-
lapotot Románia és Törökország közt, 30-án pedig a szenátus hasonló határozatot
hozott. A közvélemény állhatatosan követelte, hogy kiáltásuk ki az ország függet-
lenségét, és indítsanak háborút Törökország ellen. 1877. május 9-én, mialatt a par-
lament épületét a bukarestiek ezrei vették körül, a képviselőház kikiáltotta az or-
szág függetlenségét: „Független állam vagyunk, szabad és önálló nemzet va-
gyunk” — jelentette be a képviselőknek Mihai Kogălniceanu külügyminiszter. A
megszavazott határozat szögezte, hogy „a román—török háború, a Portához fűződő
kapcsolataink megszakítása és Románia teljes függetlensége törvényes jóváhagyást
nyert.”³

A függetlenség eszméje a Kárpátok mindkét oldalán mint gyújtólenyce fogta
egybe a néptömegek törekvéseit, a haladás jelentős hajtóerejeként lelkesítette és
irányította a kiváló személyiségek gondolkodását és tevékenységét. „El sem tudják
képzelné — írta a *Le Constitutionnel* című párizsi lap tudósítója —, milyen török-
ellenes hangulat uralkodik Bukarestben. A nép el van szánva arra, hogy a legna-
gyobb áldozatot is meghozza Románia függetlenségéért.”⁴ Egy Bukarestből küldött
tudósításában írja a *Familia*: „Mindannyiunknak egy a célunk: a haza megmen-
tése! Íme, ez a szó villanyoz föl bennünket.”⁵

A függetlenségi háború döntő társadalmi erejét a dolgozók alkották, akik azt
remélték, hogy a függetlenség kivívása számukra jobb életet biztosít.

Ebben az időszakban alakul ki és lép a politikai élet színterére a fiatal ipari
proletariátus, az ország legelőrehaladottabb osztálya, amely „a néptömegek legfor-
radalmibb eszményeinek hordozója lesz, az egész nép szószólója a haza haladását,
a szabad és méltó élet, a nemzeti egység megteremtését és az állami függetlenség
kivívását célzó létfontosságú törekvésekben.”⁶

Romániában a függetlenségi háború idején nem létezett szocialista munkás-
párt: a szocialista és munkásmozgalom a szervezés kezdetén tartott. Léteztek azon-
ban titkos forradalmi szocialista körök, amelyek erős tevékenységet fejtettek ki a
háború alatt a függetlenség kivívásáért; úgy vélték, hogy a függetlenségi harc jogos
cselekedet, haladó szellemű, ezért minden erejükkel a háború megvívásáért küz-
döttek. Ezeket a köröket a 48-as forradalmi demokrata eszmék lelkesítették, a tö-
megek érdekeit védték, s a kizsákmányolástól mentes társadalom megteremtéséért
harcoltak. Íme, hogyan írja le egy korabeli szocialista harcos a függetlenség ki-
kiáltása napjának tömeghangulatát: „A nagy tömeg, amely a Parlamentben, a
közpályolyokban, az udvaron és a Mitropolia hegyén tanúja volt a történelmi pillá-
natnak, a főváros központja felé tódul. Zászlók lengenek, a sokaság hullámai önt-
tik el a várost, a diákok hazafias dalokat énekelve tüntetnek... És a főváros népe
késő éjszakáig boldogan mulat.”⁷

A szocialista körök kezdeményezésére 1877. május 26-án megjelenik Bukarest-
ben a *Socialistul* című lap, az első olyan újság, amelyik szocialistának vallja magát.

A tárgyalt kérdések közt szerepel a háború is. A lap hasábjain megjelent cikkek közül idézzük a *Háború* címet viselő, szuggesztív írást: „Egy békés családi körben, ahol a boldogság honolt, láttam, hogy besüvöltött a háború szele, a gyász és az árvaság.”⁸ A cikkekben a háborús fegyverek tökéletesítése helyett a béke fegyvereinek tökéletesítését követelik. Humanista elvektől vezettetve a szerző megidézi azt az időt, „amikor majd a bárdok nem az ágyúörgéshez hangolják dalaikat”,⁹ ugyanakkor kifejezi azt az ószínté óhaját, hogy egyetértés és lelkesítésre jöjjön létre a népek között, „bármely fajhoz tartozzanak is”, éljenek a Föld bármely táján. Ugyanakkor a cikk hangsúlyozza a románok háborújának igazságos voltát: „Ma viszont elérkezett az idő, amikor a románok múltbeli emlékeik lendülete és lelkesítése nyomán fegyvert fognak függetlenségük védelmében.”¹⁰ A szerző „a múltbeli emlékek”-re hivatkozva föleleventíti a régi háborúkat, amikor is a román nép hősiességgel védte hazáját a betolakodókkal szemben, s a nemzeti függetlenségért vívott küzdelmet egybekapcsolta a jobb és szabadabb életért folytatott harccal. A szerző ugyanakkor kifejezi azt az óhaját, hogy minél hamarabb érjen véget az ellenségeskedés.

A *Socialistul* külpolitikai rovatában tájékoztatja olvasóit a hadműveletekről, s beszámol a balkáni népek függetlenségéért harcoló seregek sikereiről. Megalapozottan állítható tehát, hogy a forradalmi körök tagjai, noha a háború okozta vérhullatást elítélték, támogatták a függetlenségért vívott hadjáratot, s e tekintetben haladó álláspontra helyezkedtek.

A tömegek harci szelleme leginkább a román hadsereg vitézségében öltött testet. A grivicai erődök ostroma során, a plevnai, rahovai, viddinai csatákban a román katonák őseikhez méltó legendás hősiességgel harcoltak.

A háború terhének zömét viselő városi és falusi tömegek nagyfokú hazafítti öntudatról és áldozatkészségről tettek tanúbizonyságot. Abban a meggyőződésben, hogy a függetlenség hozzájárul a gazdasági és társadalmi változásokhoz, a demokratikus szabadságjogok elnyeréséhez, parasztok, munkások, iparosok ezrei jelentkeztek önkéntesnek a hadseregben.

A szocialista mozgalomnak a háborúval kapcsolatos álláspontját fejezi ki az a tény is, hogy egyes szocialista értelmiségiek önkéntesként vettek részt a függetlenségi harcokban. Megemlíthetők Russel és Nicolae Codreanu orvosok, valamint a szocialista eszméket valló diákok. Russel doktor részvételéről I. C. Atanasiu így ír: „Közülük [a szocialisták közül] Russel doktor [...] a függetlenségi háború során orvos volt a román hadseregben.”¹¹

Nicolae Codreanu orvos részvétele kiderül egy barátjának írt leveléből, amelyet Puiesti (Tutova) faluból küldött, ahol járási orvos volt. Barátja kifejti, hogy a függetlenség gondolata minden társadalmi réteget egyaránt foglalkoztat: „A haza iránti kötelesség teljesítésének eszméje napjainkban nemcsak az igaz embereket gondolkoztatja meg és nyugtalanítja, hanem úgysszólván mindenkit.”¹² Válaszában a szocialista harcos kifejezi ama elhatározását, amely szerint óhaját venni a háborúban: „En is sokat gondolkoztam azon, mi a teendőm országunk jelenlegi helyzetében, milyen módon juttassam kifejezésre, hogy a román nemzet méltó fia vagyok; íme, ezért elhatároztam, hogy bizonyos időre fölfüggesztem járási orvosi tevékenységem, és oda megyek, ahol a fegyver [...] fiatal és erős életekre süjt le [...]. Ilyen megfontolásból és főleg a személyemet illető megfontolásokból elhatároztam, hogy tábori orvosként a hadseregbe lépek.”¹³

Codreanu tábori orvosi tevékenységéről egy másik levele tudósít; barátjának, Russel doktornak ír foglalatosságáról, és ugyanakkor segítségét is kéri: „A prefektus megbízásából már régóta azon fáradozom, hogy Stolnici állomás egyik raktárát [...] egy földbirtokos Stolnici közelében álló raktárát, valamint egy házat hadikórháznak rendezek be. Napokon át e helyiségek kitakarításával voltam elfoglalva, most hárommal készen vagyunk, várjuk a sebesülteket.”¹⁴ Ugyanakkor Codreanu kéri Russelt, küldjön számára sebészeti szakkönyvet, és segítsen a betegek ápolásában: „Kérem, küldje el a sebészeti műtétannak azt a részét, amely a végtagok műtésével foglalkozik. Úgy hiszem, szükségem lesz rá, ha majd operálással bíznak meg. [...] Ha lesznek sebesültjeim, úgylehet idelátogat Ön is egy napra.”¹⁵

A háborúban részt vett egyetemi hallgatók közül említsük meg C. I. Istrati, Alexandru Spiroiu, Constantin Stănceanu, Gheorghe Manicea nevét. Harcbaindulásuk előtt a diákok csoportjuk vezetőjének a szocialista meggyőződésű Constantin Stănceanut választották, akiről följegyezték, hogy forradalmi tevékenységet folytatott a frontkatonák között, s „ily módon is hozzájárult a szocialista eszmék terjesztéséhez.”¹⁶ Följegyezték még, hogy részt vett a harcokban a forradalmi elveket valló ifjú Ștefan Georgescu, aki tizenhat évesen jelentkezett önként a frontra, és hősiességgel harcolt: Grivica ostrománál megsebesült.¹⁷

A többi társadalmi réteg mellett a munkások és parasztek nemcsak oly módon támogatták a függetlenségi háborút, hogy hangoztatták annak igazságos jellegét, és kivették részüket személyesen a harcokból, hanem jelentős anyagi áldozatokat is hoztak a hadsereg felszereléséért, ellátásáért (pénzadomány, ruházat, élelem, kötszer). A bukaresti szikvízgyár dolgozói például pénzt küldtek Maria Rosettinek, az Independența jótékonyági egyesület elnökének, a Pénzverde, Bankjegy- és Bélyegnyomda alkalmazottai pénzt és értéktárgyakat ajánlottak föl, a Theil és Weiss nyomda dolgozói pénzt küldtek a román Vöröskeresztnek, a iași-i kisiparosok és kereskedők jótékonyági egyesülete pedig a helybeli úrhölgyek bizottságának pénzt adományozott a román katonák ápolására. Megemlítendő továbbá a bukaresti csizmadiák pénzadományozó listája, hasonlóképpen a Turnu Severin-i állomás dolgozóié, a fővárosi nyomdászoké, a Bukarest-Filaret vasutasaié, a slatinai, a lotruai és más helységbeli dolgozóké is, akik az elesettek családját támogatták jelentős összegekkel.¹⁸

A városi és falusi tömegek hozzájárulásával kapcsolatban a bukaresti *Resboiul* című lap ezt írja: „Nem telik el nap, hogy a *Monitorul Oficial* [Hivatalos Közlöny] ne közölné hasábkon keresztül a hadseregnek felajánlott adományokat, a pénz- és tárgyadományokat, s az adományozók között szerepelnek nemcsak románok, hanem más nemzetiségű lakosok is.”¹⁹ Ugyancsak ez a lap írja: „Láttam a legkülönbözőbb társadalmi osztályhoz tartozókat pénzt, élelmet és egyebet adakozni. Láttam szegény asszonyokat, amint adományaikat hozták; láttam kistisztviselőket, akik a különböző hivatalokban dolgoznak, és fizetésük felét ajánlották föl, de láttam külföldieket is, akik alig egy napot töltöttek a fővárosban, és segílyt nyújtottak a sebesülteknek.”²⁰ Ugyanezt állapítja meg a *România liberă*: látni lehet „szegény asszonyokat, akik segélyezésük fejében felajánlották egyheti munkájukat.”²¹ A vagyontalan rétegek hozzájárulásáról így írnak a lapban: „Számos volt az adomány, de változatos is, mind a sokféleség, mind a mennyiség tekintetében. szerény, de nagyszámú mind a parasztság, mind a városszéli szegénység részéről érkezett.”²²

A haza szabadságának ügyét fölkarolta valamennyi román tartomány lakossága. Joggal írja Iacob Muresianu a *Gazeta Transilvaniei* 1877. június 2-i számában: „a román katona ügye általános román ügy, az egész nemzet győzelme, legyen az szétszórva a világ bármely részén.” Az Erdély, Bánság, Bukovina területén élő románság változatos módon járult hozzá a hadviseléshez: önkéntesekkel, pénzbeli és tárgyi adományokkal — ruhával, élelemmel, gyógyszerrel, kötszerrel. A Habsburg-hatóságok tilalmi és zaklatásai ellenére száz meg száz brassói, szebeni, temesvári, váradi, kolozsvári, suceavai és más erdélyi, bukovinai önkéntes lépte át titokban a határt, és harcolt a függetlenségért: „Az a tény, hogy számos erdélyi önkéntes harcolt román lobogó alatt a függetlenségért vívott háborúban, fényes bizonyítéka annak, hogy a nemzet egységes egy ilyen, az egész népünk számára döntő jelentőségű törekvés valóra váltásában.”²³ A Balázsfalván megjelenő *Economulu* lap arra figyelmeztet, hogy a román hadsereg támogatása érdekében erősíteni kell a Romániához fűződő kapcsolatokat. A lap rámutat, hogy „a hadseregnek ma láb- belire van szüksége, holnap takarókra, élelemre [...] s mi minden egyébre.”²⁴

A legtöbbit a dolgozók adományozták. A Szebenben megjelenő *Telegraful Român* 1877. június 23-i számában megírja, hogy a brassói lakosság részéről érkező pénzadományok „jellemző vonása, hogy kevés kivétellel a társadalom azon rétegeiből származnak, amelynek tagjai két kezük munkájával kényszerülnek fenntartani családjukat”. A földműves lakosság hozzájárulásáról a *Familia* ezt írja: „Minden nünnen érkeznek segélyek a Félhold ellen vívott harcban megsebesült román részére. [...] A mi gazdálkodó nőtestvéreink tanulatlan egyszerűségük ellenére is megértették, mi a kötelessége egy román nőnek abban a háborúba, amelyet testvérei vívnak az oszmánsággal.”²⁵ Említésre méltó, hogy a kolozsvári magyar iparosok 500 forintos adománnyal segítették a románok függetlenségi háborúját.²⁶

A román szocialista és munkásmozgalom, a széles néptömegek kapcsolatba hozták a függetlenségért vívott harcot az ország gazdasági fejlődésével, a társadalmi haladással, a demokratikus reformokkal, szabadságjogok nyújtásával, hogy ezek birtokában javuljon a dolgozók helyzete, s részt vehessenek az ország politikai életében. Így például a *Socialistul* fölhívja az új nemzedéket, hogy a háború után küzdjön az ország gazdasági fejlődéséért, az iparosításért, mivel „a külső szomszédnál is erősebb ellenség a tehetetlenség, a cselekvésképtelenség.”²⁷ A szocialista harcos C. Mille *Hazafiság és szocializmus* című cikkében a *Munca* hasábjain ezt írja: „Részünkről az az igazi hazafias ajándék, ha közösségi életre serkentjük ezt a négy millió románt, ha jogaik és kötelességeik tudatára ébresztjük őket, s ha ezt a roppant hadsereget a belső Plevna meghódítására buzdíthatjuk”²⁸, tehát az ország gazdasági-társadalmi fölemelkedésére.

A szocializmus harcosai méltatják a hatalmas jelentőségű történelmi vívmány, a függetlenség elnyerését, amelyért 10 000 ember áldozta életét, és rámutatnak a szocialista *Lumea nouă* hasábjain arra, hogy „Románia függetlenségének kiküszöbölése kétségtelenül választóvonalat jelent az elnyomatás évszázadai, a török uralom és a függetlenség között, amelyben ma élünk. A román nép képes volt lemondás és véráldozat árán győztes háborúban fölszabadítani magát a török uralom alól, s ily módon biztosítani önállóságát, amely lehetővé teszi békés fejlődését, s a civilizáció útjára lépését.”²⁹

A *România muncitoare* joggal tekintette az állami függetlenség elnyerését történelmi szükségszerűségnek, „a nép hősi erőfeszítése gyümölcseinek és méltósága megnyilvánulásának; ezt azonban meg kell védeni és szilárdítani.”³⁰

Elmondhatjuk végül, hogy a nemzeti függetlenség elnyerése, miként azt az RKP Programja hangoztatja, új és erős serkentést nyújtott az ország gazdasági és társadalmi haladásához, döntően befolyásolta Románia egész történelmi fejlődését, s lehetővé tette, hogy népünk mint önálló nemzet egyre határozottabban hallassa szavát.

Ion Greuc

JEGYZETEK

1. *A Román Kommunista Párt Programja*. Bukarest, 1975. 33.
2. C. C. Giurescu—D. C. Giurescu: *Istoria românilor*. București, 570.
3. I. G. Maurer: *90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României*. București, 1967. 9.
4. N. Iorga: *Războiul pentru independența României*. București, 1927. 91.
5. *Familia*, 1877. május 15/27.
6. *A Román Kommunista Párt Programja*, 31.
7. C. Bacalbașa: *Bucureștii de altădată 1871—1884*. București, 1935. 217.
8. *Presa muncitorească și socialistă din România I./1. (1865—1889)*. București, 1964. 36.
9. Uo.
10. Uo.
11. I. C. Atanasiu: *Mișcarea socialistă 1881—1900*. București, 1932. 18.
12. *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878)*. București, 1971. 807—808.
13. Uo.
14. I.m. 815.
15. Uo.
16. I. Șendrescu: *Atitudinea studenților Universității din București față de războiul de independență 1877—1878*. *Analele Universității București, Seria științe sociale*, XVI, 1967. 82.
17. N. Adăniloae: *Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență*. *Studii*, 1967. 3. 453.
18. *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878)*. București, 1971. 809—814., 818—842.
19. *Resboiul*, 1877. augusztus 6.
20. *Resboiul*, 1877. szeptember 13.
21. N. Iorga: *Războiul pentru independența României*. București, 1927. 167.
22. R. Rosetti: *Participarea populației civile la războiul din 1877—1878*. *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice, Seria III. Tom. XXIII*, mem. 10. București, 1941. 10.
23. Nicolae Ceaușescu: *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, 3. București, 1969. 710—711.
24. *Economulu*, 1877. május 1/13.
25. *Familia*, 1877. július 31. / augusztus 12.
26. V. Bologa: *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independenței*. Sibiu, 1941. 3—22.
27. *Presa muncitorească și socialistă din România I./1. (1865—1889)*. București, 1964. 42.
28. *Munca*, 1892. június 28.
29. *Lumea nouă*, 1900. május 7.
30. *România muncitoare*, 1908. május 11—18.

1907 gazdasági-társadalmi előzményei

Ennek az írásnak egyetlen célja áttekintést adni azokról az agrárviszonyokról, amelyek végső soron az 1907. évi parasztfelkeléshez vezettek. Feladatunkat megkönnyíti a rendelkezésre álló gazdák történeti és szociológiai szakirodalmát, de ennek tanulmányozása ugyanakkor kétséget is támaszt: hogyan lehet egy annyira bonyolult gazdasági-társadalmi rendszert, mint amilyen a román mezőgazdaság volt, röviden, mindössze néhány oldalon összegezni. Itt a hagyományos leíró-részletező módszer csődöt mond, s nem marad más megoldás, mint megkísérelni annak a történeti képződménynek a megragadását, amelyet talán a legáltalában *agrárrendszernek* nevezhetünk: értve ezen a mezőgazdasági viszonyok és a belőlük képződő struktúrák rendszerét és működését. Erre a módszertani eljárásra ösztönzött az a felismerés is, hogy ez az agrárrendszer mint történeti képződmény medret szabott a társadalmi cselekvésnek, a keretei között élő csoportok és egyének tevékenységének. Az agrárrendszer átalakulása rendkívül lassan ment végbe, öntörvényei szerint fejlődött, s a századforduló elmeredvedt, tartós válságba jutott; a korabeli társadalomnak nem volt része, rétege, osztálya, politikai csoportosulása, amely ezen agrárrendszer fenntartásában, illetőleg megváltoztatásában ne lett volna érdekelt. Az agrárkérdés az újkori Románia állandó és égető társadalmi-politikai kérdése volt.

E mezőgazdasági struktúra gyökérzete legkevesebb egy évszázad mélységéig nyomozható visszafelé, amikor is a mezőgazdasági árutermelés komolyabb méretekben elkezdődött. A kialakuló viszonyoknak jogilag is rögzített tartós formát az 1829—1830-ban kidolgozott s rövidesen életbe is léptetett Szervezeti Szabályzat adott. Ekkor intézményesítették ugyanis a kapitalizálódó bojári nagybirtok és a parasztgazdaság viszonyait. Pontosabban: a gyorsan terjeszkedő bojári földbirtoknak a paraszti gazdaságok által való megművelése rendszerét, ami a földbirtokosság (bojárság) számára lehetővé tette, hogy árugabonájával bekapcsolódjon az európai tőkes piac forgalmába. Ezzel tulajdonképpen a román mezőgazdaság rátért az agrárkapitalista fejlődés Kelet-Európát jellemző útjára. De már ekkor kibontakozott egy lényeges sajátossága: Moldvában és Havasalföldön szám szerint és aránylagosan is sokkal kisebb volt a kelet-európai átlagosnál (nem értendő ide a török birodalom) azon *nagygazdaságok* száma, amelyek saját felszerelésű gazdaság keretében valósították meg az árutermelést. A román fejlődés esetében a hangsúly a földesúri földtulajdon és a *paraszti gazdálkodás* egységére tevődött. Természetesen a *Szervezeti Szabályzat* rögzítette a paraszti gazdaságok számára biztosítandó föld nagyságát (az igazsálmánytól függően) s az ezért teljesítendő szolgáltatásokat.

Ennek a rendszernek a *jogi kereteit* 1858—1859-ben módosították, majd az 1864-es agrárreform révén eltörölték, de a gyakorlatban *megváltozott formában* tovább élt. Az 1864-es reform volt az, amely az általunk kutatót agrárrendszer formái és tartalmi vázának alapjait lerakta.

Az 1864-es reform két lényeges oldalát kell megkülönböztetnünk: a jogi-politikait, illetőleg a gazdasági-társadalmi. A mezőgazdasági viszonyok fejlődése szempontjából mindennél fontosabb, hogy eltörölte a parasztok feudális szolgáltatásait, tehát ez a reform mindenekelőtt *jobbágyfelszabadítás* volt, ugyanakkor tulajdonossá tette a parasztszereket a mezőgazdasági terület egy részén, és ennyiben *reform* is volt. Felszabadulásukért a parasztcsaládok kártérítést fizettek a földesuraknak. 1864 előtt a 12 400 000 ha mezőgazdasági területből 8 500 000 a nagybirtokosoké volt. A reform végrehajtása során 463 554 parasztcsalád 1 810 311 ha földet kapott. 1878-ban további 48 342 (nagy részét 1864 óta keletkezett) családnak mintegy 228 329 ha földet juttattak, főként vásárlás útján az állami alapból.¹ A mezőgazdasági tulajdonviszonyok struktúráját ezután döntő módon az határozta meg, hogy a földesúri birtok az összes földterület 52-55%-át bírta, míg az egész parasztságnak (mivel a föld további része az állam, az egyház vagy a tőkés társaságok tulajdona volt) kevesebb mint 40% (egyek források szerint 37%) jutott.² Ez volt az 1864-es reform legfőbb gazdasági tartalma. Ilyen aránytalan birtokmegoszlás nagyon kevés államban alakult ki. Mint minden felülről hozott reform, ez is kompromisszum eredménye volt, s mint ilyen messze áll attól, hogy a tőkésrendszer Nyugat-Európa néhány országára jellemző „tisztá” formájának kialakulását segítse.

Természetesen vitathatatlan a Cuza- és Kogălniceanu-féle reform történeti jelentősége, hiszen alapjában megszüntette a feudális termelési és társadalmi viszonyokat, uralkodóvá tette az országban a polgári tőkés viszonyokat, s ezáltal lehetővé vált az egész gazdasági-társadalmi rendszer átalakulása.

Az általa elindított vagy felgyorsított átalakulás a XIX. század második fele történelmi fejlődésének alapvető folyamata volt, amelyet később az állami függetlenség megszerzése siettetett. Mivel minden esemény, folyamat csak ehhez mérten értelmezhető helyesen, át kell tekintenünk néhány jellegzetességét.

A fejlődés távlatait illetően a döntő a kapitalista gazdasági szerkezet alapjainak lassú kiépítése volt. A nagyipar térhódítását bizonyítja, hogy a XIX. század közepén mindössze néhány tőkés nagyipari vállalat működött, a XX. század elején viszont mintegy 500 ilyen üzemet tartottak számon. Ez volt aztán az az erjesztő kovász, amely az egész gazdasági élet infrastrukturájának modern alapokra való átépítését kiváltotta. Utalhatunk itt a vasúthálózatra, a bank- és pénzügyi hálózatra, valamint a kereskedelemre. A korabeli román közgazdasági irodalom különösen a kőolajipar, valamint a kikötők fejlesztését emlegette előszeretettel. Az előbbi a Prahova völgye ipari központtá való alakulásával járt, az utóbbi Galac, Bráila és Konstanca képeinek és szerepének megváltozását eredményezte. Mindezzel egyidőben megnőtt a külkereskedelem szerepe, különösen a gabonakereskedelemé. Az 1906-os rekordot állító évben 3 142 588 tonna gabonát (búzáét és kukoricát) vittek ki.³ (Látni fogjuk, milyen árat fizetett ezért a román parasztság.)

Vitathatatlan tehát, hogy a román gazdasági élet fejlődése kapitalista, tőkés jellegű. S ilyen volt a társadalom szerkezeti módosulása is: a polgári osztály gyarapodása mellett erre vall a mintegy 100 000-es létszámú munkásosztály kialakulása s önálló osztállyá szerveződése, saját célkitűzéseinek megfogalmazása. Bár jelentős, de méreteiben mégis kicsi volt ez az átalakulás, amit nem mulaszthat el feltüntetni e rövid gazdasági vázlat. Ezzel kapcsolatban engedtessek meg az alábbi kitérőt.

Egyes korabeli nagybirtokos konzervatív körök képviselői, I. Károly uralkodásának hasznélvezői — állapítja meg Andrei Őțetea professzor — arra törekedtek, hogy kifelé is, befelé is felnagyiítsák a fejlődés eredményeit, rózsaszínűvé fessék a XIX. század második felének történeti képét. Am az európai visszhangot keltő parasztlázadás tüze elhalványította az eufóriás képzelgéseket kiváltó színeket, és felszínre hozta a sötétebb tónusúakat s az egészen sötéteket is. Ez nem történhetett másként, az ország politikai kormányzata hosszú időn át megfeledezett a megoldatlan s egyre megoldhatatlanabbá váló agrárkérdésről. Miközben Románia nagy gabonaexportálónak vált, és a nagybojárság Európa legelőkelőbb üdülőin töltötte az év egy részét — a román parasztság gazdasági süllyedése, nyomora meghökkenítő méreteket öltött. Hogy a negyvenéves fordulóját ünneplő királyi intézményt nehogy beszenyőzzék, s ne hangolják rossz kedvre a kevésbé csillogó valóság láttán az ünneplőket, Nicolae Iorga apokaliptikus megoldást javasolt: el kell rejteni a külföldi látogatók szeme elől a parasztságot (őszinte cikkének címe: *Ascundeți țaranii!*).⁴

Hogyan került ilyen helyzetbe a parasztság? Választ keresve, vissza kell térnünk az 1864-es reformhoz. A mezőgazdaság az egész gazdasági élet részeként, annak keretében fejlődött. Nem kétséges tehát, hogy 1864 után általában a tőkés viszonyok váltak benne uralkodóvá: a jobbágyrendszer megszűnt, aminek következtében az egyéni parasztgazdaság *de jure* független egységgé vált. A valóságos viszonyok azonban ennél bonyolultabbak voltak. A reform a korábbi agrárviszonyokat jogilag eltörölte, de maga a gazdasági struktúra, nyílt feudális kötelékeitől megszabadítva ugyan, fennmaradt. A termelés terén, a közvetlen gazdasági-anyagi szférában ugyanis a földesúri tulajdon és a paraszti gazdálkodás reform előtti egységre módosult formában visszaállt. Kissé fel kell bontanunk ezt a kérdést.

A történettudomány néha abba a hibába esik, hogy az erdőből nem látja a fát. Beszél például parasztságról, paraszttársadalomról, s megfeledezik az egyénről, az egyes paraszti gazdaságokról. Emiatt sokszor sematikus és nehezen érthető. A társadalmi antropológia egyes kiemelkedő művelői viszont, például Erik R. Wolf, éppen a parasztgazdaság jellegének és szerepének öntörvényei kutatva hívják fel a figyelmet igen jelentős szempontokra. A parasztgazdaság sajátos egység: termelői és fogyasztói egység; termelőszövetkezet és családi otthon. Tehát a parasztgazdaság elsődleges célja a család élelmiszer- és másfajta anyagi szükségleteinek előteremtése.⁵ Másrészt a parasztság részt vesz az egész társadalom ellátásában. Az viszont már országonként változó kérdése volt a paraszttársadalomnak, hogy miként tudja az említett kettős feladatát teljesíteni.

Az 1864-es periódus után kibontakozó kapitalista irányú átalakulások ellenére Románia agrárországa maradt: lakosságának 81,2%-a még a XX. század elején is falun élt. A parasztszám száma több mint ötmillió, s mintegy 921 000 önálló földművelő családra oszlott.⁶ Ahhoz, hogy az adott körülmények között viszonylag független és életképes maradhasson, minden parasztgazdaságnak szántóföldet, kaszálót, legelőt, erdőt kellett magában foglalnia. Hogy terjedelmében mekkorát, itt nem jelentős kérdés. Romániában a múlt század végén egy parasztcsaládra átlag 3,60 ha földterület jutott. Természetesen a valóságban a paraszti gazdaságoknak földdel

való ellátottsága széles skálán mozgott, amelynek mutató lapján 0—50 ha állt. Íme a számadatok, amelyek az 1905-ös földbirtokmegoszlás alapján mutatják a parasztgazdaságok differenciálódását⁷:

Birtokkategória	A gazdaságok aránya %	A rájuk jutó földterület %
Földnélküli	23,9	—
2 ha alatt	23,3	8,7
2—5 ha	36,1	43,6
5—10 ha	14,0	29,6
10—50 ha	2,9	18,1

A XX. század elején tehát Romániában a szegényparaszti, az 5 hektárnál kisebb terjedelmű gazdaságok az egész parasztság 59,4%-át, a középgazdaságok (5—10 ha) 14%-át alkották. A két pólust a 2,9%-ot kitevő módos paraszti gazdaságok, illetőleg az összes gazdaságok 23,9%-át adó földnélküli gazdaságok jelentették.

Most már az a kérdés: mely kategóriák földalapja volt elégséges ahhoz, hogy legalább egy nemzedéknyi időn át önállóak, életképesek legyenek? Nos, a szakirodalom vonatkozó megállapításai szerint a paraszti gazdaságoknak csak mintegy 17%-a (a középgazdáké és a gazdagparasztoké) volt ilyen. A többség, a szegénygazdaságok s a földnélküliek arra kényszerültek, hogy földesúri földet vegyenek bérbé.

Mivel a földterület nagyobb része bojári birtok, s mivel Romániában csak kevés uradalom műveltette saját felszereléssel és bérmunkával a földjét, adva volt az említett bérletek lehetősége. Valóban, 1864 után is a parasztgazdaságok többsége — elégtelen lévén a szántó-, legelő- vagy kaszálóbirtoka — egyfajta *kisbérlővé* vált. Eppen erre a jelenségre céloztunk, amikor azt állítottuk, hogy a reform által a régi viszonyokat, gazdasági-anyagi tartalmukat tekintve, csak átalakították, hiszen a nagybirtoknak a parasztgazdaságok általi műveltetése fennmaradt. És ezzel elérkeztünk a román agrárstruktúra alapvető jellegzetességének felvázolásához. Arra a struktúrára gondolunk, amelyben a nagybirtok és a parasztgazdaság „egyesült”, s amely egyedülálló volt Európában. Ennek központi viszonya a *szereződéses bérletrendszer*.

De ezt a nagybirtok—paraszti gazdaság viszonyt az esetek többségében nem közvetlen lineáris kapcsolat fogta össze, mert közbeiktatódott a nagybérleti rendszer. A birtokos bérbeadta földjét a nagybérlőnek, az pedig továbbította a kisparasztnak. Ennek a sémának persze nagyon sok változatát tükrözik a történeti források; voltak területek és falvak, ahol a földbirtokos saját gazdálkodást is üzött, ilyen esetben földtulajdonának csak egy részét adta bérbé, esetenként közvetlenül a parasztnak. Máskor a nagybérlő is saját kezelésbe vette a bérelt földterület egy részét, de rendszerint akkor is a parasztgazdaságok felszerelésével művelte meg. A lényeg az, hogy az 1864 utáni évtizedekben a *parasztgazdaságok többsége valamilyen formában gazdasági függőségbe került a nagybirtokkal*.

A bérlet formái (a forma itt tartalmat is jelöl) rendkívüli változatoságot mutatnak: *leggyakoribb* volt az, amikor a parasztnak szántót és legelőt béreltek; előbbi rendszerint egyéni, utóbbit közösségi szinten. A földjáradék fizetésének is igen sok változatával találkozunk a korabeli dokumentumokban. A bérelt földért a parasztnak terménnyel, munkával vagy pénzzel fizettek, sokszor mind a három formát használták. A módokat az évenként, esetleg néhány évre kötött szerződések rögzítették.⁸ Ezt a rendszert mindegyik parasztnemzedék „újratemelte”, de rendszerint mind rosszabb feltételeket hagyományozott az apa a fiára, és ez különösen a századforduló éveire érvényes, amikor a helyzet annyira súlyossá vált, hogy már az 1907-es felkelés közvetlen előzményei közt kell tárgyalnunk.

Nincs szó arról, hogy az 1864-es reform és a felkelés közötti évtizedekben semmit sem fejlődött volna a mezőgazdaság. Ekkor törték fel a korábban legelőnek használt Bărăgan nagy részét s más legelőket, hogy a gabonatermelést és -kivitelét fokozhassák. Ha igen lassan, s bár csak a nagyobb gazdaságokra korlátozottan, de a mezőgazdasági gépi technika használata terjedt (a cséplőgépeké éppen a parasztgazdaságok körében is), valamelyest növekedtek a termésátlagok.

A paraszti gazdálkodás és lét feltételeinek rosszabbodását más irányban találjuk meg. Szólnunk kell a népességnövekedés és az anyagi-gazdasági feltételek közti viszonyról. Az elemzett időszakban Románia lakossága 54%-kal gyarapodott⁹, s a népességszaporulat nagyrészt falun rekedt. A lassú ütemű városiasodás és ipari fejlődés nem tette lehetővé áttelepedésüket. Évről évre nőtt a parasztgazdaságok száma, de a paraszti kezelésben lévő földterület változatlan maradt, sőt a felkelést megelőző évtizedben éppenséggel csökkent. Különösen súlyos gond elé állította

a paraszttársadalmat a legelőterületek folytonos zsugorodása, melyet az állattenyésztés súlyosított meg. Mindent összevetve: a századforduló paraszti nemzedéke Romániában viszonylag kevesebb földön és kisebb számú állatállománnyal gazdálkodhatott, mint elődei.

A parasztságnak ezt a válságos helyzetét viszont kihasználta a földesúri és a nagybérli osztály. A kérdés közgazdasági aspektusa egyszerű: nőtt a föld iránti kereslet, és csökkent a kínálat. Az eredmény pedig a bérletek árának szinte hihetetlen arányokat öltő emelkedése lett. Ezzel kapcsolatban a kvantitatív gazdaságtörténet módszereivel kísérletező kutatócsoport a bukaresti Történelmi Intézetben igen meggyőző eredményeket kapott; a földbérletek árának növekedését főként a már említett tényezők okozták, de hozzájárult még számos más jelenség, többek között a földesurak eladósodása a bankoknál, a vasúthálózat kiépülése és egyebek.¹⁰

A bérleti díjakat, akár terményben, akár munkában vagy pénzben követelték, egyre nehezebben sikerült előteremteni, illetve teljesíteni. Kiderült, hogy ez a sajátos bérletrendszer gúzsba kötötte a parasztság fejlődését, s az egész mezőgazdaság haladásának nagy akadályává vált. A parasztság jóformán el sem indulhatott a polgáriásodás útján, írástudatlan és elmaradott volt. Az csak természetes, hogy más tényezők, ha negatív előjelűek voltak, az ilyen kis teherbírási paraszttársadalmat tovább taszították az anyagi csőd felé. Ilyen hatása volt az amerikai búza versenyének az európai piacokon, s az 1904-es aszályos évnél. A segítség lehetőségei pedig sehol sem mutatkoztak a láthatáron; a rendszer szinte zártkörű volt. Viszont amikor a parasztság fizetésképtelensége tömegessé vált, közbeléptek az államhatalom helyi szervei, és behajtották — ha kellett, árverések és foglalások árán — a földesúri, bérli és állami követeléseket. Ám a parasztság anyagi süllyedése miatt, ami a földjáradékot tette már-már kérdésessé, a földesurak és a nagybérliők egyre jobban vonakodtak a föld albérletbe adásától; húzták-halasztották a szerződés-kötéseket, s így a *kérdések kérdése, a paraszti gazdaságok földhiánya*, a szó szoros értelmében egyik döntő előidézője lett a felkelésnek. A bűvös körből egyik fél sem bírt szabadulni.

A kisgazdaság és a parasztság többsége egyre nehezebben tudta teljesíteni alapvető feladatát: a család és társadalom ellátását és a kiviteli alap előteremtését. S mivel az exportgábonát valahogyan mégis kikényszerítették a szerződéses rendszer keretében, a falvakban nagyfokú élelemhiány lépett fel. A szokásos életmód rendteremtő ereje megszűnőben volt, a falvak parasztsága elégedetlenkedett, zúgolódt. *Neoiobăgia* című művében C. Dobrogeanu-Gherea találóan mutatott rá: a romániai agrárrendszerben sűrűsödő jobbágymaradványok és kapitalista viszonyok, az ezek ütközéséből adódó belső ellentmondások, a falvak rendezetlen, visszaéléseket tápláló közigazgatása már-már anarchikus állapotokat szült, s mindez a lázadás szellemének kialakulásához és fokozódásához vezetett.¹¹

A felkelés a parasztság sajátos válasza volt ezekre a viszonyokra.

Egyed Ákos

JEGYZETEK

1. Bővebben I. N. Adăniloae—D. Berindei: *Reforma agrară din 1864*. București, 1964.; I. Adam—N. Marcu: *Studii despre dezvoltarea capitalismului în România* I. București, 1956.
2. D. Hurezeanu: *Problema agrară și lupta țărănimii din România 1904—1906*. București, 1961. 24.
3. *Marea răscoplă a țărănilor din 1907*. București, 1967. 87.
4. Andrei Oțetea: *Istoriografia răscoplei. (Marea răscoplă a țărănilor din 1907. 14.)*
5. Eric R. Wolf: *Peasants*. Prentice-Hall, 1966. (E. R. Service—M. D. Sahlin—E. R. Wolf: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Budapest, 1973. 335.)
6. *Anuarul Statistic al României* I. București, 1908. 22—23.
7. Adam—Marcu: *i.m.* 179., 184.
8. Bővebben I. *Răscopla țărănilor din 1907* I—III. (Red. M. Roller) București, 1948—1949.
9. *Anuarul Statistic al României* I. 1908. 22—23.
10. *Viața economică*, 1972. 18.
11. C. Dobrogeanu-Gherea: *Neoiobăgia*. București, 1910. 191., 209—210.

A parajdi Rabsonné vára

...Mögöttünk kőhegy állt: a vár:
nagyitkü hely, ősrégi rom,
alig van már belőle nyom...
S ki vára volt a sziklavár?

A nép közt róla monda jár,
a vének szája így beszélt:
Ott fenn Rapsonné asszony élt...

(ÁPRILY LAJOS: *Alom a vár alatt*)

Az illatos alhavasi rétek szegélyezte görgeteges ágyában, a Görgényi-havasok tetőző ormáról: az 1777 m-es Mezőhavasról tajtékosan rohan nyugatnak, a Kis-Küküllő völgye felé a sok-sok hegyi ér, patak növelte Kis-Juhod vize. A „Deszkásvár“ (így hívják, noha erősségnek se híre, se pora) hegye északról, a vele átellenben meredező erdős magaslatok délről keretezik a Kis-Juhodnak a Nagy-Juhoddal való egybetorkollásáig tekónyszerűen kitárulkozó völgyszakaszt. E medencécskéből délbre, a Parajd felé könnyebb átjárást kínáló széles nyereg, a Várkapu, más néven Várnyak bontja meg a hegykoszorú magasságának egyenletességét. (Erről írja Áprily: „...Nyerget értünk. Balra bükkerdő homálya, lenn patakos katlan, úrnókn »tartományá« s vára. Gyapjas felhő lengett fenn a fényben, s árnyékában állott hidegen, keményen. Én csudálkozva néztem, titkokat keresve...“)

A még ma is medvék járogatta rengetegeiről nevezetes hegység nyugat-oldali vulkáni fennsíkján merész sziklaszálak tűnnek szembe. E különös sziklaalakulatot „Rabsonné kővének“ hívják. A várat kereső azonban hasztalan fürkészne ehelyütt. Az erősség „hátrább“, azaz keletebbre, magasabban van.

Orbán Balázs érdeme a terjedelmes erősség maradványainak első leírása. Az azóta lepergett évszázad alatt több régész, történész is fölkereste — az illyésmezei meg parajdi megátázkodott kincskeresőket ma is szüntelenül lázban tartó — régész-kincs-ormot. Egyedül a felszíni vizsgálódás észleleteire támaszkodva azonban senki nem vállalkozhatott még óvatosan megfogalmazott vélemény kimondására sem... 1963-ban, a székelyvargasági Tartód vára második ásatási idényekor Ferenczi Gézával irány- és útkeresés közben fölkerestük Rabsonné várát. Helyszíni megfigyeléseink alapján a légvonalban mindössze 12-13 km-re fekvő Tartód várával egykorú voltára gyanakodtunk, de nézetünket csak megkérdőjelezve mertük közölni (*Korunk*, 1971. 8. 1145.). A Székelyudvarhelyi Múzeum évekkel korábban összeállított hosszabb lélegzetű kutatási-ásatási tervének megfelelően aztán Zepezczaner Jenő muzeográfussal együtt 1974 kora nyarán — legalább főbb jellegzetességeit tekintve — sikerült megfejtenünk a költő megénekelte vár titkát.

Miről beszélnek hát e maradványok, a föltáráskor napfényre jutott régészeti emlékek?

A vár a Mezőhavas DNY-i pereméről menedékesen ereszkedő fennsík(láz)-rész, az ún. Felsőmező erősen kiékelődő peremrézére épült, 950 m tengerszint fölötti magasságban. A Láz voltaképpen az 1047 m-es KARBÓ-HÁGÓ tetővel végződik. Onnan tovább általában nagyon keskeny, tehát könnyen védhető él húzódik. Ezen szanaszét heverő, megannyi búvó-, leshelyül kínálkozó, harcálláspontként használható kisebb-nagyobb mohos sziklatuskó nehezíti meg errőlfelől is bármely ellenségnek a vár irányában való előnyomulási törekvését... (Lovas ellenséget, sőt még gyalogost is eredeti harcmodora földadására kényszerítvén.) A vártetőtől kissé távolabb, K-re, a várhegynél valamikéval magasabb KÖRISDOMB emelkedik. Kettejük között még egy nyereggel elkülönülő csekélyke magaslat van. D-i oldalán kapaszkodott volt föl a Parajdról a KARBÓ-HÁGÓRA, majd onnan a „Felsőmezőn“ a hegység legalacsonyabb hágójára, az 1287 m-es BUCSINRA vezető, még élő parajdi szájhagyomány szerint első (legrégebb) út. A várnak ebből kiágazó, itt-ott már csak üggyelbajjal nyomozható útja az előbbi magaslat nyergén keresztül haladt. A második, tehát a NY-i nyeregtől kezdve kanyarodott jobbra a vár EK-i sarkán megállapított egyedüli bejárat felé.

A vártető csak nehezen megmászható sziklás oldallal ereszkedik a környező völgyekre. (Támadáskor tehát a „Várkapu“ nyerge fölé K-ról emelkedő „Tízesek“

lapos magaslatáig előre hatoló lovascsapatok harcosainak okvetlenül lóról kellett szállniok!)

Rabsonné vára — jól kiszemelt, sajátságos helyzeténél fogva — a hajdani Udvarhelyszék eddig kutatott, egykorúnak bizonyuit erősségeitől eltérően (kivéve Kustaly vára) több irányú látó-összeköttetés előnyeit élvezte. Az É felé alig észre-vehetően, de lankásan mégis emelkedő székelyvargasági „Láznak“ a Kis-Küküllő völgye legfelső szakaszára meredeken lejtő magas pereme miatt Tartód várával ugyan nem lehetett látó-kapcsolata, de a rovásírásos mennyezetfestményéről nevezetes Enlaka fölötti Firtos-várával már annál inkább! (Tartód várával csupán egy-két föltételezett, de a terepen meg nem állapított figyelő- és jelzőtorony közbeiktatásával teremthettek szerves kapcsolatot.) Amennyiben a Nyárad két fő ágának találkozásánál épült Vármező falu fölé elszigetelten emelkedő, 823 m-es magaslatra, Rabsonné várától légvonalban mintegy 18 km-re É—ÉNy-ra rakott egészen hasonlatos erősség használati idejének utolsó, kőfalas szakaszában (a számos mesterségesen létesített terelepőcső alapján ítélve az első építmény dák lehetett) szintén ehhez a várkörhöz tartozónak vélhetők: 1. A Kis-Küküllő völgyéből a Juhod vize Ilyésmező fölötti medencerészebe vezető Várkapu nyergét záró, kb. 350 m hosszú, égett (?) földű, még mindig tekintélyes méretű földtöltés. 2. Ennek irányára csaknem haránt futó, az István bérce közelében eredő Szilas patak torkolatánál kezdődő, a Juhod völgyrendszerébe könnyű benyomulást akadályozó köves töltés. 3. A Kis- meg a Nagy-Juhod egybetorkollása alatti völgyzsorulatot keresztező Rabsonné útjának mindkét oldalai lejtőjére kissé fölkapartató, most is hatalmas arányú töltése, két szegélyén árokkal. (A megtévesztésig hasonlít a Kakasbarázda „Rikatejeji“ vonulatának bizonyos részeire. Lásd *Korunk*, 1972. 2. 305—312.) 4. A Csere-tető Rabsonné vára felé ereszkedő lejtő kezdetétől induló, nagyjában Rabsonné útja folytatásában, az ilyésmezei iskolánál valamivel alább a Borzás-tetőig 1,5 km hosszan nyomon követhető, a felszín változó természetének megfelelően kötömbökből összehordott, hol földből, hol tömbökből készített töltésvonulat; ez akadályozta a Mezőhavasnak a Bucsin-hágó felőli, közlekedésre fölhasználható hegyorrán, a Sikbércmező déli oldalágán való leereszkedést.

Ezzel az erődítményrendszerrel — a Szilas-patak menti töltésrésztől eltekintve — Orbán Balázs után Téglás Gábor (*Erdélyi Múzeum*, 1900. 261. kk., 313. kk.), azonkívül Lattyák Sándor (*Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségártárból*, 1917. 218—219. — Lásd még Paulovics István: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák-“ ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár, 1944. 11., 31., 37—38.) foglalkozott még az első világháború előtt. E feltűnően nagyszámú védelmi létesítmény készíttetése a Sóvidék gazdasági jelentőségével lenne magyarázható? Az önkéntelenül felvetődő kérdésre a kutatások jelenlegi szintjén nem merünk határozottan válaszolni...

Az előrebocsátottak után képzeletben járjuk be Rabsonné várát. A nem túl terjedelmes vártető hadászati és harcászati előnyeit alaposan kihasználó alaprajzú erősség hossza 115, szélessége 41 m. Szélesebb K-i felében többé-kevésbé szabályos négyszögnek indul, ám az É-i fal kb. 51, a D-i pedig csaknem 37 m-es futás után szabályos rakattal végződik. Ez a sajátságos körülmény részben a tető Ny-i fele természet adta jobb védhetőségével, részben talán ottani elkeskenyedésével magyarázható.

A vár fala végeredményben két külön részből áll: 1. a Rabsonné sziklájának irányuló, eléggé meredeken ereszkedő hegyortot védelmező, voltaképpen szabálytalan sokszög alaprajzú, kezdetlegesebbnek látszó falmaradványból; 2. a tető É-i és D-i peremének a K-i oldalt záró, egymással csaknem derékszögben találkozó falakból. Orbán Balázs állításával ellentétben, mostani ismereteink szerint kőfal az elkülönülő Ny-i szakaszt sohasem kötötte össze a többivel. Az É-i, de főként a D-i tetőszél meredekre fordulása előtti „lépcsőfoknak“ négy helyen való átvágásakor ilyesminek még csak a nyomára sem bukkantunk az egynemű málladéktalajban. (Szekeres Lajos lelkes parajdi múzeumszervező bányász munkatársunk

föltételezése értelmében itt cölöpkerítés helyettesítette volna a kőfalat. Ennek sem akadtunk „kézzelfogható“ maradványára.)

A várfal tetején állott harcosoktól oldalról kitűnően nyilazható várút majdnem egész hosszában az ÉK-i sarkon hagyott egyetlen bejárathoz vezetett. A kutatóárokkal két helyütt is átmetszett útmaradványt egyszerűen bevágták a lejtőbe.

A jellegének, természetének tanulmányozásáért az É-i oldalon belül-kívül kitarkat s egy helyütt alapjáig kibontott, átvágott falrész tanúsága értelmében az helyben kitermelt, faragatlan, de hasított kisebb-nagyobb látatömbökből rakott, hézagában oltott mésszel keményen kötött, 1,8-1,9 m vastag építmény volt. Alapozásakor az ezen az oldalon erősen lejtő sziklafelületbe lépcsőfokhoz hasonlítható árkot csákányoltak, a K-i falnak a bejárat mellett kibontott részét viszont szinte alapozási árok nélkül, közvetlenül a szikla fölött következő málladéktalajba horgonyozták le. Alulra 5-10 cm vastag mészhabarcsgyát öntöttek, ebbe nyomták be az alsó sor köveit. Belső, de különösen külső színének építésekor válogatott tömböket illesztettek egymásra. A külső meg a belső falfelületet adó nagyobb tömbök között kisebb kövekkel és habarccsal töltötték ki. A falmaradványnak az alapozástól mért mai magassága 1,7-1,8 m, de hajdanán ennél jóval „büszkébbnek“ kellett lennie, hiszen magába az alapozási árokba rakott alsó rész magassága megközelíti az 1 m-t! A vár belsejében jócskán találtunk valószínűleg inkább homoródalmási, de esetleg gyergyai eredetű jura-mész tömböcskéket, tehát az idehorodott nyersanyagból a meszet helyben kellett égetniök. A fal ugyan nem volt vakolt, de a két felületét adó tömbök között bőven kitöltötték homokot alig vagy egyáltalán nem tartalmazó mészhabarcscsal; ennek felületét nem sajnálták le is simítani.

Orbán Balázs nézetével szemben a vár egyetlen lehetséges bejáratának nyomait az ÉK-i sarokban fedeztük föl. A hajdani kapunyílást borító földtömegbe nőtt bükk hatalmas gyökérzete miatt azt nem bonthattuk ki teljes szélességében. Mégis sikerült ráakadnunk az itt 2 m-t meghaladó vastagságú K-i fal szabályosan kirakott É-i végére, noha ennek tömbjei kisebb-nagyobb mértékben már meglazultak. Az egykori járószinten, a „küszöbön“ megszűnenedett gerendák (köztük szádpallók?) maradványaira bukkantunk. Sikerült megfigyelnünk a kettős: külső és belső kapuzábé (=félfa) tekintélyes átmérőjű cölöpüregének vöröses-feketés feltjait. Ezek szabatosan illeszkednek be a kettőjük között keskenyedő falvégződés két oldalán számukra hagyott 35×35 cm-es szögletbe. A bejárat jellegére némiképpen fényt vető megfigyeléseink ellenére a teljes kibontásig elharmarkodott lenne a kapu fajtájára következtetnünk.

A kincskeresésként elkeserítőn összevissza ásogatott felszín kutatóárkaink és felületi feltárásaink vallomása értelmében nincsen „művelődési rétege“. Az edénytöredékek az általában 25-30 cm vastag gyökérszönyeg miatt nehezen ásható televényből kerültek elő; alatta pedig már a szikla vékony málladékrétege következik. A vár használati ideje óta eltelt sok évszázad leforgása alatt tehát a termőtalaj vastagsága keveset gyarapodott.

Az ásás rendjén két, időben egymástól eléggé messze eső időszak emlékeit sikerült felszínre hoznunk. Az egyik anyagfajta a dák kor terméke; maradványai a tető egész felületéről ismeretesekké váltak. Kibontottunk egy, a közeli sziklafelület miatt kevésbé földbe mélyített, valószínűleg gerendákból öszszerótt lakóház belsejét. Jellegzetes, bütykös díszű anyagának nagyobb része szabad kézzel mintázott, kisebb része korongolt.

Ez az anyag kétségtelenül a dák műveltség virágkorából származik: durván keltezve az i. e. I—i. sz. I. századba utalható. Kezdeté talán még Burebista uralkodása idejéig, a dák állam kialakulásának időszakáig nyúlik vissza, noha e meglehetősen szerény emlékeanyag alapján ítélve a vártetőt huzamosan nemigen lakhatták. A hely jellegét tekintve menedékvárként „könnyelhető“ el. A környék dák nemzetségfői egyikének lehetett az utolsó menedéke. E fölfedezés fölöttébb jelentős, mivel ebbe, a hazai történelem rendkívül nevezetes korába tartozó leletek úgyszólván teljességgel ismeretlenek voltak e vidéken.

Az emlékeanyag második csoportjába szintén eléggé kezdetleges, durva gyúrmájú, sötétszürke, öblös-hasas kora középkori edények szájperem-, oldal- és fenéktöredékei kerültek elő. Egy részük egymást metsző, egymástól eléggé távol futó, égetés előtt széles holmival bekarcolt, enyhe ívű, magányos hullámvonalakkal, más részük fésűszerű eszközzel sekélyebben bekarcolt hullámvonal-nyalábokkal ékített, de vannak körben szaladó, egyenközü vízszintesekkel szélesen bemélyített, sőt körömmel benyomkodott díszű töredékek is. Több hasas edény szélesen kihajló, tölcséresre alakított szájpereme a X. század korabeli alakváltozatokra emlékeztet. Mindent összevéve, az edénytöredékek közel állanak mind az Oklánd-kustalyvári,

mind a Székelyudvarhely-budvári, mind a Székelyvarság-tartódvári fazekastermekhez... Ez a körülmény Rabsonné várának azokkal egykorú voltát hirdeti! A nagyfokú hasonlóság mellett azonban tagadhatatlan árnyalati különbségek is megfigyelhetők. A Rabsonné vári edényanyag mintha valamivel „régiesebb“ változatot képviselne? Ennek a kérdésnek egyelőre nem tudjuk elfogadható magyarázatát.

A kikerült fazéktöredékek java részét a XI—XII. századba keltezhetjük. Ha csekélyebb is a számuk, de a XIII. század derekáig használatos edények töredékei is felszínre jutottak. A maradványok eléggé szegényes és a Kustaly vári helyzethez képest gyér volta alapján vételezve általánosságban kevés emberből álló őrség tartózkodhatott a várban. Csak háborús veszedelmekkor „tölthették föl“ az erőket, minden bizonnyal a közeli Ős-Parajd fegyverfogható férfinépével. Az elenyésző mennyiségű kiegészítő faltapaszrög („szuvat“) jelenlétéből következtetve az őrség nagyobb nyílásaiban sárral, mohával betömődött kéregsátrakba vagy inkább durván összeródalt boronaházakba húzódott az időjárás viszontagságai elől. Az edénytöredékek meg a toldott-foldott bronz bogrács tanúsága szerint itt főzte eledelét. Kustaly várával ellentétben mindenestre feltűnő a táplálkozáshoz fűződő állatcsontok csaknem teljes hiánya.

Ferenczi István

Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok

Dimitrie Gusti *A szociológiai monográfia* című tanulmánykötetének (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. — Balázs Sándor gazdag tájékoztatást nyújtó, értékes bevezető tanulmányával.) jegyzeteiben több helyt találkozunk Gusti professzor magyar tanítványainak, követőinek nevével, és hivatkozásokkal olyan cikkeikre, tanulmányaikra, amelyekben a bukaresti szociológiai iskola módszerét ismertették, s kutatómunkájukban felhasználták. Ezek között elsősorban az *Erdélyi Fiatalok* munkatársait kell megemlítenünk, akik már a lap megindulása (1930) után tudatosan fordultak a falu élete felé (lásd Balázs Ferenc, Balogh Edgár, Demeter János, Nagy László, Parádi Kálmán és mások cikkeit). Ugyancsak 1930-ban jelenik meg az *Erdélyi Fiatalok* szociográfiai kérdőíve; a folyóirat ekkor öt pályázatot tűz ki a falu tanulmányozására. A pályátelek között feltűnhet az, hogy felvetik az együttélő népek viszonyának, kölcsönhatásainak kérdéseit, és hogy az ötödik pályázatnál nagyon igényes: egy falu teljes szociográfiája. Mindezekben a cikkekben széles körű kitekintést, az akkoriban már többfelé megindított falumunka iránt megnyilvánuló tartós érdeklődést tapasztaljuk. Jellemző az is, hogy a folyóirat részletesen ismerteti (Jancsó Elemér) az *Erdélyi Helikon* irodalomtörténeti pályázatát: a munkák közül Venczel Józsefnek *A falu a XIX. század magyar irodalmában* című dolgozata magasan a többi fölé emelkedett. Venczel József a következő években Gusti professzor szociológiai iskolájának a módszerét és a falukutatás kérdéseit tanulmányozta, s a tanultakat későbbi munkáiban alkalmazta is. A *falumunka és az erdélyi falumunkamozgalom* című összefoglaló tanulmányában (*Erdélyi Múzeum*, 1935. 219—249.) már biztosan tekintette át a román és a magyar szociológusok (D. Gusti, Ortutay Gyula és mások) tanításait, a falukutatás tudományos feladatait. Rámutatott arra is, hogy ez a munka a fiatal értelmiséget a társadalmi valóság ismeretéhez segíti hozzá, egy későbbi alkalommal (*Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók*. Korunk, 1970. 821—825.) pedig azt is hangsúlyozta, hogy „a főgond csak az maradt [...] egyáltalán lehet-e ebből társadalmi haszon a Kolozsvárt tanuló magyar értelmiségiek számára“.

Az *Erdélyi Fiatalok* munkatársai azonban Szabó Dezső hatására, romantikus lelkesedéstől indítva rendezték meg első falusi előadásait (Somkerék, Sajószentmárton). A kolozsvári főiskolások felekezeti egyesületeiben ekkor indultak meg a falu életével foglalkozó előadások, az *Erdélyi Fiatalok* pedig 1930 őszén szervezte meg első faluszemináriumát Demeter Béla irányításával. Megkezdődtek a csoportos kiszállások is székelyföldi és Kolozs megyei vegyes lakosságú falvakba, az *Erdélyi fiatalok* 1931—1932-ben kiadott négy falufüzete pedig a tudományos igényű falutanulmányok kezdetét jelzi. A falufüzetek között ma is különösen érdekesnek tartjuk Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkáját.

A falukutató mozgalom azonban az első évek lelkesedése után kissé megtorpant, a falufüzetek kiadása megakadt, a tervezett falumonográfiák nem készültek el. Ezen a helyzeten Venczel József, valamint Szabó T. Attila megállapítása szerint az 1935—1936-os tanév változást, amely a főiskolás ifjúság egy része számára az elméleti előkészítés ideje volt. Venczel József a bukaresti szociológiai intézetben folytatott tanulmányokat, és a bukaresti falumúzeum tudományos leltározásában is részt vett. Mivel a falukutató munkatábor sikere, amint azt Szabó T. Attila hangsúlyozta, elsősorban „a gondos és szakzerű előkészülettől függ”, csak a fenti előzmények után volt lehetséges az első, egészen sajátos arcú, önkéntes jellegű főiskolás magyar munkatábor megrendezése Bábonyban. Ennek ugyanis nem állottak rendelkezésre azok az anyagi alapok, mint a Gusti-féle „királyi osztagoknak” és falukutató csoportoknak.

Az első magyar főiskolás munkatábor 1936. július 28-án kezdte el munkáját; Kós Károly volt a „gazdája”, vezetésével pedig Szabó T. Attilát bízták meg. Megszervezésére a belügyminisztérium Gusti professzor közbenjárására adott engedélyt, s hogy ez nem mehetett simán, abból is kitűnik, hogy ugyanaz a minisztérium augusztus 11-i rendeletével már betiltotta a tábor további munkáját. A 15-20 magyar főiskolás (orvostanhallgató, teológus, tanárjelölt) tudatában volt annak, hogy legfontosabb feladata a falu megismerése, mérések, rajzok készítése, népmozgalmi, népnyelvi, népművészeti vagy társadalmi vonatkozású adatok gyűjtése. Hozzá kellett szokniuk a nehéz testi munkához, a közösségi élet önként vállalt felelősségéhez, mert nélkülük eredményes munkát nem lehetett volna végezni. Ennek a munkának a tervbe vett földművesiskola adott igazi értelmet, a tábor résztvevőit ez lelkesítette.

A tábor életét és munkáját számunkra Szabó T. Attila tanulmánya örökítette meg (*Az első munkatábor*. Hítel 1937. 51—65.). Eszerint a tábor életrendje így alakult: reggel öttől fél hatig felkelés, fél hattól fél nyolcig munka, fél nyolctól fél kilencig mosdás, reggeli, fél kilenctől tizenkettőig munka, fél egytől egyig ebéd, utána pihenés, fél öttől fél nyolcig munka, nyolckor vacsora, majd pihenés, ének stb. Ez napi nyolcórás munkát jelentett, emellett jutott elég idő pihenésre, szórakozásra s a falu népével való közvetlen, barátságos kapcsolatok kiépítésére.

Elégedjünk meg azzal, hogy a testi munka (útépítés, földhányás, aratás, kaszálás stb.) végső értékét közzöljük. Ez 6750 lejt tett ki, és nagyrészt fedezte a tábor élelmezési költségeit, habár annak két három-három tagú csoportja délutánonként s néhány egész napon át csak falukutató munkát végzett, s így a testi munkában nem vehetett részt. Térkép-vázlatot, rajzokat készítették a falu telepedés-képének meghatározásához, vagy népnyelvi és tárgyi néprajzi tanulmányokat folytattak. „Mindenki kedvvel, pontosan végezte a kijelölt munkát”, írja Szabó T. Attila, s ez a fontos megállapítása az ezt követő magyarlapádi vagy pedig a bálványosváraljai munkatábor tagjaira is talál, s jellemzi együtt a tábor szellemét (lásd Imreh István: *A bálványosváraljai falukutató*. Korunk, 1967. 1190.).

A bábonyi munkatábornak az egész ifjúság hivatástudatára és felkészültségére kiható tanulságait nem fejezhetjük ki számokban, habár tudjuk azt, hogy egy térkép-vázlaton, az egyes telkek telepedés-képén, a lakásberendezések megrajzolásához szükséges másfél száz vázlatlapon kívül még sok más feljegyzés, rajz és fénykép készült.

Mivel a bábonyi munkatábornak jórészt felkészületlen ifjúság dolgozott, és maga a vezető tanár is inkább nyelvész és néprajzos, mint igazi, képzett társadalomkutató volt, nem lehetett azt várni, hogy a falumonográfia ilyen rövid idő alatt elkészüljön. A tudományos eredmények azonban nem maradtak el: 1936-ban már megjelent Kós Balázs *Egy falu mezőgazdaságának rajza* (Hítel, 1936. 4. 297—306.) című tanulmánya, amely megbízható adatokkal adott betekintést egy kis kalotaszegi falu elmaradott gazdasági életébe, sőt egész életmódjába és az ezzel kapcsolatosan megoldandó kérdésekbe. A következő évben Szabó T. Attila a tábor történetét és munkáját ismerteti (i.m.), 1939-ben egy településtörténeti tanulmánya (*Bábony története és települése*. Erdélyi Múzeum, 1939. 35—62., 146—178. és Erdélyi Tudományos Füzetek, 104.) visz új szintet és problémákat tudományos életünkbe. Ha a fentiekben kívül még megemlíthetjük Szabó T. Attilának egy nyelv-járástanulmányát (*A bábonyi népnyelv igealakjai*. Magyar Népnyelv, 1939. 48—64.) és néhány kisebb cikkét, akkor semmiképpen sem mondhatjuk eredménytelennek a bábonyi kutatómunkát, habár az a társadalmi kérdések alaposabb felvetésével vagy legalább több szempontú megvilágításával adós maradt. Mégis a falukutató fontosságára ébresztette azokat, akik a társadalmi kérdések iránt abban a korszakban már érdeklődtek, és jórészt még a polgári szociológusok munkáit olvasták, másokat pedig talán a szocializmus és a munkásosztály követelése-

seinek a megértéséhez vezetett. Ezzel bizonyos fokig hozzájárult a Vásárhelyi Találkozó szellemi előkészítéséhez.

Az ezt követő években már nemcsak a romániai, hanem a magyarországi fiatalság sorából is többen (például Lükő Gábor) tanulmányozták Gusti professzor tanításait és a bukaresti szociológiai iskola módszerét. Alaposabb ismereteket adott a sávnești-i tanfolyam, amelyen Váró György, Haáz Ferenc, Hegyi István és Bakk Péter vett részt a magyar ifjúság részéről. Közülük Bakk Péternek volt leginkább alkalma arra, hogy Gusti professzor szociológiai és falukutató munkájának módszerét tanulmányozza, s azt munkájában felhasználja vagy népszerűsítse. (1938-ban előadást tartott erről a kérdéstről az Erdélyi Múzeum-Egyesület Társadalmi Szakosztályában Kolozsvárt).

A fiatal erdélyi magyar értelmiség körében ezalatt fokozatosan erősödött az érdeklődés Gusti professzor falukutató munkássága iránt. Ezt több korabeli cikk és tanulmány bizonyítja. Így például Bányai Imre a *Korunkban* (1938. 484—491.) rokonszenvvel ír *A D. Gusti-féle román szociológiai iskoláról*, és rámutat az általa művelt szociológiának „népi demokratikus” színezetére. Pálffy Károly kézírásban is cikket írt róla (*A Gusti professzor falumunkája*. Református Szemle, 1937. 303—306. — *A román falumunka*. Kiáltó Szó, 1938. 102—103.). Ezeknek a rövid cikkeknek önmagukban ugyan nem tulajdoníthatunk jelentős hatást, de ha áttekintjük azokat az egyre gyakrabban megjelenő falukutató tanulmányokat (például Parádi Kálmán: *A néptáplálkozás*. Hitel, 1936.; Heinrich Mihály: *A néptáplálkozás kalóriaértékben*. Hitel, 1937.; Bitay Pál: *A falu értelmiségi rétege*. Hitel, 1937.; dr. Nagy András: *Adatok az erdélyi magyarság egészségügyéhez*. Erdélyi Múzeum, 1938. és mások), akkor kitűnik az, hogy noha az erdélyi magyar falukutatás nem fejlődött egységesen és szervezeten, a fiatal értelmiséget mégis olyan társadalmi feladataira ébresztette, amelyek teljes átalakulásához és végső soron „a többi dolgozó réteggel” való szolidaritás vállalásához vezettek. Kovács Katona Jenő 1939-ben (*Korunk*, 1939. 766—771.) az erdélyi falukutatást megindító csoport felmorzsolódását látta meg, ugyanakkor azonban arra is rá kell mutatnunk, hogy az első munkatáborokban, valamint azokon kívül az életre felkészülő értelmiség már nemcsak elméleti feladatokat látott maga előtt, hanem a társadalmi bajok orvoslását is sokféle kereste, az értelmiségi munkát a fizikai munkával együtt vállalta.

Ebből a szempontból kell napjainkban értékelnünk a lapádi munkatábort, habár a falukutató irodalomban nem történt róla eddig említés. A megszervezését olyan szakember végezte, mint Bakk Péter, a Bethlen Kollégium tanítóképzőjének fiatal pedagógia és francia szakos tanára, aki a bukaresti egyetemen végzett, Gusti professzor szemináriumának a hallgatója volt, s így közvetlen forrásból merítette szaktudását, s azt fel is használta tanári munkájában.

Bakk Péternek tudomásunk szerint két könyvismertetése jelent meg Gusti professzor folyóiratában, a *Sociologia românească*ban, 1937-ben (2—3.) Balázs Ferenc *Rög alatt*, 1938-ban (10—12.) pedig Illyés Gyula *Puszták népe* című munkáját ismertette. Kétségtelen, hogy Bakk Péter helyesen ismerte fel a két kiemelkedő társadalomkutató munkájának jelentőségét, és rámutathatott arra a társadalmi világra, amely nem állott távol a román falu életétől sem. A román kutatók eszerint valószínűleg az ő cikkei nyomán figyeltek fel Balázs Ferenc és Illyés Gyula súlyos társadalmi problémákat felvető, további munkára és küzdelmekre serkentő könyveire. Balázs Sándor szerint: „Igen sokat tett a román—magyar szociográfusok kapcsolatainak elmélyítéséért”, illetőleg egymás munkájának kölcsönös megismeréséért.

Bakk Péter rendkívül alaposan, tudományos felkészültséggel, önmagát folytonosan ellenőrizve végezte munkáját a Bethlen Kollégiumban.

A közoktatásügyi minisztérium utasítása szerint 1939. október 15-i kezdettel az enyedi tanítóképző igazgatósága Bakk Péter és Erdélyi Gyula tanárok vezetésével a VIII.-os tanítójelöltek számára Lapádon munkatábort szervezett, hogy falumonográfia készítéséhez gyűjtésnek adatokat. A négy hétre tervezett munkatábort, amelyen tanáraik irányításával minden munkát a tanítójelöltek végeztek, a csendőrség tiltó rendelkezései miatt két hét múlva fel kellett oszlatni, s így a falumonográfiát előkészítő munkálatok már a kezdet kezdetén félbeszakadtak. Hangsúlyoznunk kell, hogy tudomásunk szerint ez volt az első erdélyi magyar középiskolás munkatábor, amely Gusti professzor tanításait felhasználva, szakszerű vezetéssel, szakemberek bevonásával, az ifjúság kollektív munkájával kísérte meg a falu társadalmi és művelődési kérdéseinek felmérését.

A táborban a 19 tanítójelölt a következő napi beosztással használta fel idejét: hat órákor felkelés, fél héttől hétig reggeli, héttől tizenkettőig fizikai munka

(vízlecsapoló sáncásás stb.), ugyanakkor két szolgálatos tanuló ebédet főzött, tizenkettő és három közt étkezés, pihenés, háromtól fél hétig falukutató munka, telkek felmérése, népesedési adatok gyűjtése, rajzok készítése, történeti adatok gyűjtése, hét és nyolc óra közt vacsora, majd pihenés, szórakozás éneklés stb. A falukutató munka ötös csoportokban folyt; volt, aki fényképezett, mások rajzoltak, népdalokat, népi szokásokat jegyeztek le, tájszavakat gyűjtöttek. A földmérésekhez Bakk Péter kihívta Enyedről Demény Zoltán számtantanárt és Szűcs Elemért, a kollégium erdőmérnökét is, s így tudományos értékű anyagot gyűjtött össze, amelynek feldolgozása a következő évek feladata lett volna. Erre azonban már nem jutott idő.

Ezek a fiúk hozzá voltak szokva a munkához, nem volt idegen tőlük a falu élete. A Bethlen Kollégiumban az elméletet a gyakorlati munkával mindig is összekapcsolták. A fiúk a falu népéhez is könnyen közel kerültek, bekapcsolódtak életébe. Megszerették és megvendégelték őket, amikor a tábor feloszlott, és szívesen látták a diákokat később is, ha ide visszatértek. A lapádi műkedvelő mozgalom (táncsoport és dalárda) fellendülését 1944 után, amikor fiatal tanítók kerültek ide, valószínűleg ennek is tulajdoníthatjuk.

A Lapádon összegyűjtött anyagból azonban semmi sem került a nyilvánosság elé, Bakk Péter ugyanis a háború áldozata lett, az általa összegyűjtött hatalmas cédulaanyagnak nyoma veszett.

1940-ben már nem nyílt lehetőség újabb kiszállásra, de a tanítójelöltek szociológiai tanulmányai ezzel nem szakadtak meg. Gyakorlati munkát is végeztek a Magyar Kaszinó és az Iparos Önképzőkör könyvtárában. Az enyedi pedagógia-tanárok az ezt követő időszakban faluszemináriumot szerveztek a környék erre vállalkozó tanítóival, feladatokat tűztek ki, számba vették az eredményeket, s így következetes, igényesebb, a falusi nép kérdéseibe elmélyedő munkát indítottak meg.

Bakk Péter és a lapádi munkatábor nem maradhatott hatástalan. Az enyedi tanítóképzősök így ismerkedtek meg a szociológiai kutatás módszerével, megőrizték tapasztalataikat, és azokat hasznosították munkájukban. (Megmaradt többek között a lapádi nyomorúságos, szalmafedeles házakról készült felvételek is, amelyek a falu korabeli állapotát tükrözik, amikor a papilakon kívül még csak egyetlen cserépfedeles ház volt.) A táborozó tanárok és diákok megismerése révén Lapád népe közelebb jutott a kollégiumhoz, az iskolához és a társadalmi munkát vállaló értelmiséghez.

A lapádi munkatáborra ezért ma is úgy nézünk vissza, mint a korabeli magyar tanítóképzés egyik jellemző, fontos megnyilvánulására, és reméljük, hogy a még életben levő tanítványok, illetőleg Erdélyi Gyula pedagógia-tanár útján további részleteket is megtudhatunk róla.

Megemlítjük még, hogy ugyanebben az időszakban Bereczky Sándor *Táj- és népkutatás* címmel cikket írt a *Hitelbe* (1939. 327—331.). Bereczky Sándor Györffy István halála alkalmából foglalta össze a kiváló népraajtudós tanításait és az 1939 nyarán általa irányított falumunka módszerét, törekvéseit. Megállapította annak hiányosságait is, majd így folytatta: „A román falumunkában s az eddig végzett erdélyi magyar munkában a falukutatás mellett ott van a faluszolgálat is.“ Bereczky hangsúlyozta, hogy a falun dolgozó kutatócsoportok munkája a faluért történik, ezért „a bajok orvoslását“ is szolgálniuk kell, nem elégedhetnek meg pusztán a tudományos jellegű munkával. Úgy véljük, az enyedi tanítóképzősök kutatócsoportja éppen azzal nyerhette meg a lapádiaknak a rokonszenvét is, hogy részt vett a nép életében, és a falu számára hasznos fizikai munkát végzett. Így készültek a jövőendő tanítói a felelősségteljes nevelői munkára, és néhány év múlva valóban ott találjuk őket mindenfelé, ahol a népművelésben szükség volt rájuk.

Vita Zsigmond